

Издание със снимки на „народни костюми“ от 1888–1889 г. като мост към опазване на наследството

Publication of Photos of 'Folk Costumes' Dating Back
from 1888–1889 as a Bridge to Heritage Preservation

Ива Станоева

Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей
при Българската академия на науките

Абстракт: Текстът е посветен на бъдещо електронно издание с фотографии на традиционно облекло от края на XIX в., които се съхраняват в Научния архив на Българската академия на науките. Те са част от по-голям масив от ръкописни документи, съдържащи сведения за облеклото от този период. В началото авторът запознава читателя с целия архивен свод и ценната информация, която може да бъде открита в него. След това вниманието му е насочено към достигналите до нас фотографии. В третата част представя какво ще съдържа бъдещото издание – въвеждаща аналитична част, самите фотографии с описание на заснетите костюми, показалци.

Ключови думи: традиционно облекло, Княжество България, архив, фотографии, културно наследство

Key words: Traditional Clothing, Principality of Bulgaria, Archives, Photographs, Cultural Heritage

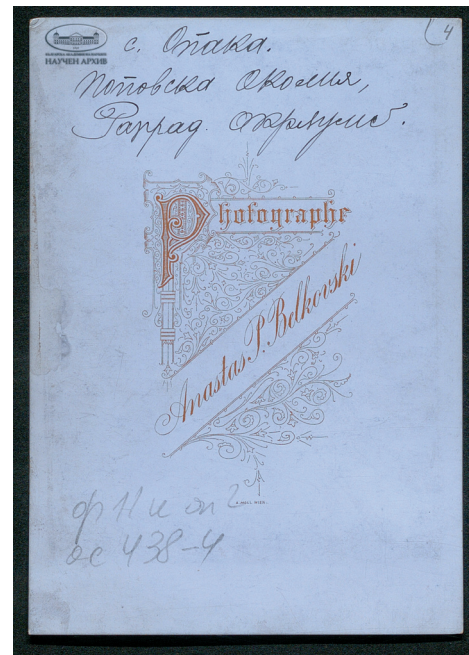
Iva Stanoeva, PhD, is an Associate Professor at the Institute of Ethnology and Folklore Studies – Bulgarian Academy of Sciences, Department of Anthropology of Folk Arts and Visual Forms.

E-mail: iva_stanoeva@abv.bg

Целта на настоящия текст е да представи бъдещо електронно издание, което може да се реализира като микро-проект на Института за етнология и фолклористика с Етнографски музей при Българската академия на науките (ИЕФЕМ – БАН) по време на изпълнението на проект BG16RFPR002-1.014-0011 „Устойчиво развитие на Център за върхови постижения „Наследство БГ“. Става дума за публикуване на албум с фотографии на традиционно облекло от края на XIX в., който освен че ще популяризира изключително ценен масив от документи, би бил в услуга на музейни специалисти при изследването, реставрирането и експонирането на подобни образци; на художници, които проектират костюми за театрални постановки, телевизионни и филмови продукции; на майстори занаятчии, които ги възпроизвеждат; на всички, а те през последните години стават все повече и повече, които се интересуват от тази част на културното ни наследство.

Илюстрация 1. НА–БАН, Ф.11 К „Иван Шишманов“, оп. 2, а.е. 438-4b.
Illustration 1. NA–BAN, F.11 ‘Ivan Shishmanov’, des. 2, archival unit 438-4b.

Илюстрация 2. НА–БАН, Ф.11 К „Иван Шишманов“, оп. 2, а.е. 438-4a.
Illustration 2. NA–BAN, F.11 ‘Ivan Shishmanov’, des. 2, archival unit 438-4a.

АРХИВЪТ

Фотографиите са част от изключително ценен масив от документи със сведения за традиционното облекло от края на XIX в., който се съхранява в Научния архив на Българската академия на науките и по-конкретно във фонда на проф. Иван Шишманов¹. Той съдържа 1112 ръкописни страници рапорти на окръжни управители, околийски началници и общински кметове, придружаващи описания на „народни костюми“². Те са били направени по нареждане на Министерството на вътрешните дела по време на управлението на Стефан Стамболов. На 12 април 1888 г. Министерството изпраща окръжно предписание № 4019 до всичките 23 окръжни управители³ с искане да бъдат събрани и

изпратени в София сведения за „народните костюми“, които се носят от населението в поверените им окръжия. За съжаление този документ не е запазен и въпреки положените немалко усилия засега остава неизвестен за научната общност⁴. Какво е било неговото съдържание можем само да предполагаме на основата на анализ на информацията, която откриваме в документите, достигнали до нас⁵. А тя е изключително ценна, защото представя културата на обличане на всички етнически и религиозни общности, живеещи и в селата, и в градовете на цялата територия на наскоро обединеното Княжество България и то за един кратък времеви период от 1888 до 1889 г. Има сведения за различните „народни костюми“ на българи, турци, гърци, евреи, арменци, власи, цигани и др.,

¹ NA–BAN, Ф.11 К „Иван Шишманов“, оп. 2. По-нататък в текста при цитиране на архивни материали ще посочвам само съответната архивна единица, защото всички те са от посочения Фонд. За историята на фонда на Иван Шишманов и за съдържащите се в него документи вж. *Ivanova, Radulov* 2017: 222–223; *Ivanova, Radulov* 2021: 29–30.

² Ръкописните документи се съхраняват под номера: а.е. 424–430. Използвам понятието „народни костюми“ в кавички, защото то се използва основно в документите.

³ Окръжията по това време са: Бургаско, Варненско, Видинско, Врачанско, Ловешко, Ломско, Кюстендилско, Оряховско, Татар-Пазараджиско, Плевенско, Пловдивско, Разградско, Русенско, Свищовско, Севлиево, Силистренско, Сливенско, Софийско, Старозагорско, Търновско, Трънско, Хасковско и Шуменско.

⁴ *Ivanova, Radulov* 2017; *Ivanova, Radulov* 2021: 31.

⁵ Опит за подробна реконструкция на неговото съдържание, както и на последващите го още три писма на Министерството на вътрешните дела, правя в *Stanoeva* 2024: 61–94.

на православни, католици, мюсюлмани, старообредци; на различни етнографски групи – шопи, загорци, рупци и пр.; на преселници от Турция, Мала Азия, Словакия и др. Описанията съдържат данни за различните дрехи и аксесоари, които съставят костюма, в зависимост от пола, възрастта, социалния статус, професионалните занимания, имотното състояние. Дават се сведения за наименованията им; за материалите, от които са изработени; за формата, кройката, размерите, цветовете и декорацията на всяка дреха; за начина на обличане – кой елемент върху кой се поставя; за начина на изработването им – дали са домашно произведени, или са купени от местни майстори, дали са внос, каква е цената им и пр.⁶

Доскоро този архивен свод бе почти непознат за научната общност. За целия период от повече от 130 години той е споменаван само два пъти от известната изследователка на традиционното облекло Мария Велева през 50-те и 60-те години на XX в.⁷ и след това чак в началото на XXI в. Миглена Иванова го „открива“ наново в Научния архив на БАН. Тя не само включва данни от него в своя публикация⁸, но и става инициатор за осъществяването на мащабен интердисциплинарен проект на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ в партньорство с ИЕФЕМ – БАН⁹. Той е финансиран от Фонд „Научни изследвания“ и се реализира в периода 2016–2021 г. Озаглавен „Местно производство, облекло и езиково богатство (Принос към историческата лингвистика и антропологията на облеклото)“, неговата цел бе комплексен анализ от езиковедска, етноложка, антроположка, историческа и архивистична гледна точка на масива от документи и въвеждането

му в научно обращение чрез публикуване¹⁰. Проектът бе насочен към ръкописните документи – рапортите на представителите на местната власт и описанията на различните типове костюми, които се носят в съответното населено място. Така през 2021 г. всичките 1112 страници бяха издадени на електронен носител като факсимилета и като набран текст, придружени от различен тип речници, от архивистки, етноложки и езиковедски анотации за всяко едно от 23-те окръжия¹¹.

ФОТОГРАФИИТЕ

Непубликувани остават 152-те фотографии на „народни костюми“, които са част от същия архив и се съхраняват под номера а.е. 431-450 и 458 във фонда на проф. Иван Шишманов¹². Те са само от 11 окръжия: Бургаско, Варненско, Видинско, Кюстендилско, Плевенско, Разградско, Русенско, Силистренско, Софийско, Старозагорско и Търновско. Не знаем дали останалите 12 окръжия са изпратили снимки и те са се загубили през времето, или не са успели да изпълнят заданието на Министерството на вътрешните дела да заснемат костюмите, които са описали. Като имаме предвид, че става дума за 1888 г., само 10 години след Освобождението, това не би било прецедент. Липсата на фотографии особено в по-малките градове и по селата е нещо обичайно за онова време. За проблемите, свързани със заснемането на костюмите, четем в не един от рапортите на представителите на местната власт. Колко фотографии са били събрани и от колко точно окръжия не може да се каже със сигурност. Някаква информация получаваме от рапортите, в които е посочено, че заедно с описанията на

⁶ За повече подробности вж. *Stanoeva* 2024 и цит. там лит.

⁷ *Veleva* 1958: 246-247; *Veleva* 1963: 6.

⁸ *Ivanova* 2006: 125.

⁹ Ръководител на проекта е проф. д-р Маргарет Димитрова от СУ „Св. Климент Охридски“, а координатор от страна на ИЕФЕМ – БАН е гл. ас. д-р Миглена Иванова.

¹⁰ Списък на публикациите на членовете на екипа вж. в: *Traditionnoto obleklo v Bulgaria* 2021: 19-24. Последвал резултат от проекта е и монографията ми: *Stanoeva* 2024.

¹¹ *Traditionnoto obleklo v Bulgaria* 2021.

¹² Макар и непубликувани, те попадат в изследователския интерес на членове на екипа. Биват представени и поставени в контекста на развитието на фотографията у нас по това време от *Ivanova, Radulov* 2017: 229-230; *Ivanova, Radulov* 2021: 39-42.

¹² *Ivanova, Radulov* 2021: 40-41.

костюмите се изпращат и фотографии, като обикновено е даден и броят ми. Например в рапорта на софийския окръжен управител е записано, че изпраща 138 снимки, а до нас е достигнала само една, в този на Пловдивско окръжие – 12, а днес няма и една. Разбира се, могат да бъдат посочени и добри примери – от Плевенско окръжие изпращат 30, а днес са останали 27; от Силистренско архивът притежава 40 от изпратените 45 снимки и др. Има обаче и случаи на наличието на снимки от окръжия – Бургаско, Кюстендилско, Разградско, за които в рапортите нищо не се споменава или е отбелязано, че не могат да бъдат изпратени поради липса на фотограф. Две предположения могат да бъдат направени – или рапортите, с които са изпратени снимките, са изгубени, или това са снимки, правени по друг повод и попаднали по някакъв начин при проф. Иван Шишманов, за да бъдат сега във фонда му. И за двете версии има основания. Внимателният прочит на документите показва, че не цялата кореспонденция е достигнала до нас. А Джени Иванова и Цветан Радулов забелязват, че на една от снимките има печат от Пловдивското изложение от 1892 г., както и печат и надпис „Антверпен 1894 г.“ от световното изложение в белгийския град¹³. За необходимостта от внимателно изследване на фотографиите в съпоставка със словесните описания на костюмите обръщам внимание и аз в книгата си, която е първото засега монографично изследване на този архивен масив¹⁴.

Снимките на „народните костюми“ са правени в студио и то от известни за времето си фотографи – Карло Албрехт, Доктор Марк, К. Гюров и бр. Захариеви, О. Марколеско, Анастас Белковски, Рудолф Либих, И. Савеску, Димитър А. Карастоянов, Д. Жилков. Повечето са заснети в анфас, но има и в гръб, както и в профил, което дава възможност да бъдат видени по-добре съставните им елементи и декорация. Фотографиран са моми, ергени, мъже и жени, възрастни, също и деца. Представено е облекло не само на българи, а и на турци, както и на други етнически и религиозни

общности. На кои точно обаче може да бъде казано само след внимателно съпоставяне на заснетите костюми със словесните описания от ръкописните документи, защото на самите снимки липсва подобна информация.

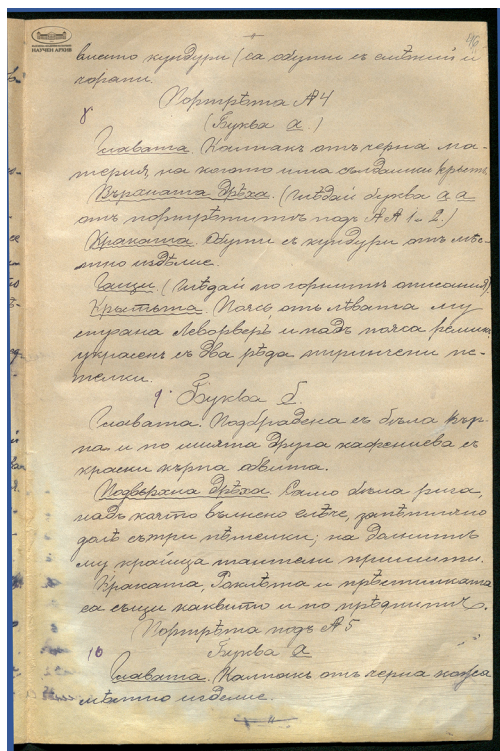
Макар и да са малка част от фотографиите, които са били изпратени преди близо 140 години, тези, които са достигнали днес до нас, са много важен извор за традиционното облекло от края на XIX в. Това, което ги прави различни и по-ценни от други снимки, съхранявани в лични и обществени архиви, са моментите, свързани с тяхната идентификация. С голяма доза на сигурност можем да кажем коя година са направени; от кои селища, околии и окръжия са заснетите костюми (ил. 1–2); какъв е социокултурният статус на този, който ги носи. Най-важното обаче е наличието на словесно описание, което дава възможност да бъде направено детайлно представяне на всяка снимка в бъдещото издание. В някои случаи връзката между снимките и описанието е директна. Например описанията на „народните костюми“ в някои окръжия са правени по фотографиите (ил. 3), а при други са поставяни допълнителни графични и цифрови означения по снимките и по ръкописния текст (ил. 4–6). В други липсват подобни паралели, но с внимателен прочит, наблюдение и съпоставки между словесното описание и визуалните образи от страна на изследователя могат да бъдат възстановени.

ИЗДАНИЕТО

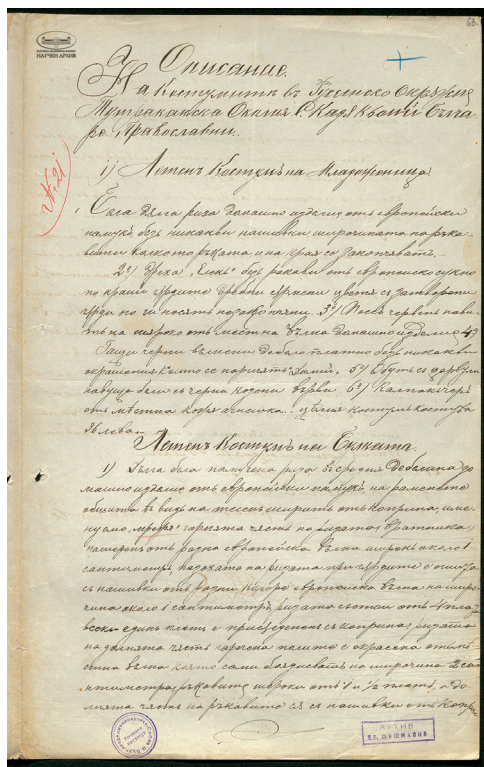
Реконструирането на връзките между снимките и писмените сведения за „народните костюми“ е в основата на ценността на бъдещото издание. То ще даде възможност при всяка фотография да бъдат назовани дрехите и аксесоарите, които съставят костюма, според местните наименования; да бъде посочен материалът, от който са направени, използваните цветове, както и др. сведения, които ще спомогнат по-пълното възприемане на чернобелите изображения. Ще бъде

¹³ Stanoeva 2024: 34–36.

¹⁴ Konventsia 2003.

Илюстрация 3. НА-БАН, Ф.11 К
„Иван Шишманов“, оп. 2, а.е. 428-46а.
Illustration 3. NA-BAN, F.11 'Ivan Shishmanov',
des. 2, archival unit 428-46a.

Илюстрация 4. НА-БАН, Ф.11 К
„Иван Шишманов“, оп. 2, а.е. 427-63а.
Illustration 4. NA-BAN, F.11 'Ivan Shishmanov',
des. 2, archival unit 427-63a.

посочено населеното място, както и знак за какъв социален статус, етническа и религиозна принадлежност е съответното облекло.

Идеята е в това издание освен каталог на фотографиите да има в началото и аналитични текстове, които да представят контекста на заснемане на костюмите и събиране на сведенията за тях; да проследят връзките, които съществуват между двата типа данни – визуални и словесни; да разгледат многопосочната информация, която носят; да изследват различни страни и детайли на самите фотографски изображения, които биха хвърлили светлина върху отношението към „народните костюми“ като културно наследство в онова далечно минало, когато са направени – как са експонирани костюмите, кой е облечен с тях – манекени ли са използвани или самите местни хора са заснети с обичайното си облекло. В процеса на работа сигурно ще възникнат още много други въпроси, които ще провокират търсенето на отговори. Предвижда се в края на изданието да има и показатели, които да улеснят използването на каталога.

Издаването на архивните фотографии от фонда на Иван Шишманов ще бъде важен момент в процеса на опазване на традиционното облекло като културно наследство днес и то в различни посоки. От една страна ще се разшири представата за него, за това, че ценни и значими са не само „класическите“ селски образци, но и по-модерните форми на градско облекло, които са своеобразен преход към европейското, което след Освобождението навлиза с все по-бързи темпове у нас; че културно наследство, което трябва да пазим, са и „народните костюми“ на всички етнически и религиозни общности, които живеят в България; че ценни като наследство са не само богатите като състав и декорация костюми, а и обикновените образци и пр. От друга страна подобно издание ще бъде полезно при осъществяването на различни дейности и мерки по неговото опазване. Ще спомогне работата на музейни специалисти при идентификация на различни елементи на облеклото; при реставрирането им; при експониране на костюми и правилното подреждане на отделните дрехи и аксесоари в единна композиция. В миналото при попълването

на музейните фондове с „народни костюми“ не винаги са били предавани цели костюми, а по-скоро отделни елементи; почти не е записвано как точно се облича, кой елемент върху кой се поставя и др. Днес почти е загубена локалната памет по отношение традиционното облекло и трудно се възпроизвежда сложната му композиция. Фотографиите, съпроводени от подробни описания, биха били полезни и на художници, които например трябва да пресъздадат атмосфера от края на XIX в. при проектиране на костюми за различни театрални постановки, телевизионни и филмови продукции. Изданието би било ценен помощник и на майстори занаятчии, които възпроизвеждат традиционно облекло. Тяхната работа е изключително ценна както с репликите, които създават на различни образци на „народни костюми“, за да отговарят на засиления през последните години интерес към този тип облекло, така и със самия акт на изработването. Практикувайки този занаят, те опазват знанията и уменията за изработването на „народни костюми“, което е част от една от сферите на проява на нематериалното културно наследство съгласно Конвенцията на ЮНЕСКО от 2003 г.¹⁵

В този смисъл бъдещото издание с фотографии на „народни костюми“, направени в периода 1888–1889 г. и съхранявани в Научния архив на Българската академия на науките, ще има важно значение за съхраняването на традиционното облекло като движимо културно наследство и за опазването му като нематериално културно наследство, ще спомогне неговото популяризиране и социализиране. Ще бъде полезен ресурс както за изследователи от различни области на научното познание – етнологии, антропологии, културологии, езиковеди, изкуствоведи и др., така и за представители на креативните индустрии, чиито сфери на дейност се пресичат с тази на културното наследство. Не на последно място ще привлече вниманието и на широката общественост, която се интересува от традиционното облекло и неговата историята. За достигането му до повече публики ще допринесе и фактът, че е замислено като електронно издание.

¹⁵ Konventsia 2003.

Илюстрация 5. НА–БАН, Ф.11 К „Иван Шишманов“, оп. 2, а.е. 443-9b.
Illustration 5. NA–BAN, F.11 ‘Ivan Shishmanov’, des. 2, archival unit 443-9b.

Илюстрация 6. НА–БАН, Ф.11 К „Иван Шишманов“, оп. 2, а.е. 446-2b.
Illustration 6. NA–BAN, F.11 ‘Ivan Shishmanov’, des. 2, archival unit 446-2b.

БИБЛИОГРАФИЯ

Архиви

NA-BAN, Ф.11 К „Иван Шишманов“, оп. 2 [F.11 'Ivan Shishmanov', op. 2], а.е. 424-450, 458.

Литература

Ivanova 2006: *Ivanova*, Miglena. Визуални свидетелства за варненските гагаузки и за техните шалвари [Vizualni svidetelstva za varnenskite gagauzki i za tehните shalvari]. In: Брегът – морето – Европа. Сборник с материали от Международната научна конференция „Брегът, морето и Европа. Модели на интеркултурна комуникация“. Съст. Мила Сантова, Ива Станоева, Миглена Иванова [Bregat – moreto – Evropa. Sbornik s materiali ot Mezhdunarodnata nauchna konferentsia „Bregat, moreto i Evropa. Modeli na interkulturna komunikatsia“. Eds. Mila Santova, Iva Stanoeva, Miglena Ivanova]. Sofia: Prof. Marin Drinov Publishing House of Bulgarian Academy of Sciences, 122-136.

Ivanova, Radulov 2017: *Ivanova*, Dzheni, Tsvetan Radulov. Описанието на облеклото в България от края на XIX в. в архивните документи от фонда на Иван Шишманов [Opisanieto na oblekloto v Bulgaria ot kraia na XIX v. v arhivnite dokumenti ot fonda na Ivan Shishmanov]. – Исторически преглед [Istoricheski pregled], No. 5-6, 218-237.

Ivanova, Radulov 2021: *Ivanova*, Dzheni, Tsvetan Radulov. Описанието на облеклото във фонда на Иван Шишманов (за някои архивистични измерения на корпуса) [Opisanieto na oblekloto vav fonda na Ivan Shishmanov (za nyakoi arhivistichni izmerenia na korpusa)]. In: Традиционното облекло в България. Документи от 1888–1889 г. Част I. Съст. Маргарет Димитрова, Миглена Иванова, Ива Станоева, Дарина Младенова, Мая Александрова, Хетил Ро Хауге, Делян Русев [Traditsionното

obleklo v Bulgaria. Dokumenti ot 1888–1889 g. Chast I. Eds. Margaret Dimitrova, Miglena Ivanova, Iva Stanoeva, Darina Mladenova, Maya Aleksandrova, Hetil Ro Hauge, Delyan Rusev]. Sofia: University Publishing House "St. Kliment Ohridski", 27-49.

Konventsia 2003 (In Bulgarian): Конвенция за опазване на нематериалното културно наследство. Available at: <https://ich.unesco.org/doc/src/00009-BG-PDF.pdf> (31.07.2025) [In English: Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. Available at: <https://ich.unesco.org/en/convention> (31.07.2025)].

Stanoeva 2024: *Stanoeva*, Iva. Документи, времена, облекло. „Народни костюми“ в Княжество България [Dokumenti, vremena, obleklo. 'Narodni kostyumi' v Knyazhestvo Bulgaria]. Sofia: Paradigma.

Traditsionното obleklo v Bulgaria 2021: Традиционното облекло в България. Документи от 1888–1889 г. Част I–V. Съст. Маргарет Димитрова, Миглена Иванова, Ива Станоева, Дарина Младенова, Мая Александрова, Хетил Ро Хауге, Делян Русев [Traditsionното obleklo v Bulgaria. Dokumenti ot 1888–1889 g. Chast I–V. Eds. Margaret Dimitrova, Miglena Ivanova, Iva Stanoeva, Darina Mladenova, Maya Aleksandrova, Hetil Ro Hauge, Delyan Rusev]. Sofia: University Publishing House 'St. Kliment Ohridski'.

Veleva 1958: *Veleva*, Maria. Преглед на проучванията на българските народни носии [Pregled na prouchvaniyata na bulgarskite narodni nosii]. – Известия на Етнографския институт и музей [Izvestia na Etnografskia institut i muzey], No. 3, 239-286.

Veleva 1963: *Veleva*, Maria. Българската двупрестилчена носия [Bulgarskata dvuprestilchena nosia]. Sofia: Publishing House of Bulgarian Academy of Sciences.

Publication of Photos of 'Folk Costumes' Dating Back from 1888–1889 as a Bridge to Heritage Preservation

Iva Stanoeva

The text is dedicated to a future electronic publication with photographs of traditional clothing from the Scientific Archives of the Bulgarian Academy of Sciences. These photographs are part of a big group of documents with information about the 'folk costumes' in the Principality of Bulgaria, collected in the period 1888–1889. At the beginning, the author introduces the reader to the entire archival fund and the information in it connected to the particular elements of clothing; the materials from which they are made, the decoration, manner of dressing, etc. Then she presents the 152 photographs that have come down to us and the existing connection between them and the respective verbal descriptions. The third part of the article is dedicated to the future publication. It will include introductory analytical texts, the photographs themselves with a detailed description of the photographed costumes, as well as indexes. The contribution of the publication for preserving traditional clothing as cultural heritage in museums, in craft workshops, and in the studios of artists, designing costumes for theater productions, television and film productions is also emphasized.

